

*Магась-Демидас Ю. І.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного
управління Житомирського державного
університету імені Івана Франка,
докторант Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка*

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК ТА НЕПОВНОЛІТНІХ СЕРЕД ТОРГОВЕЛЬНИХ СЛУЖБОВЦІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧ. ХХ СТ.

На початку ХХ ст. питання використання праці дітей та жінок у Наддніпрянській Україні, що перебувала у складі Російської імперії, стояло дуже гостро. Особливо актуальним воно було у сфері торгівлі та послуг, де праця жінок та неповнолітніх застосовувалася доволі широко. Часто вони працювали прикажчиками у магазинах та крамницях. Їхня робота полягала не лише в торгівлі за прилавком, а й в організації функціонування магазину, розвантаженні та розміщенні товару, закликанні покупців із вулиці, та навіть у виконанні хатньої роботи у домі власника магазину. Праця службовців у сфері торгівлі була загалом важкою, але для жінок та дітей такі умови були особливо нестерпними.

Перші спроби правового регулювання роботи прикажчиків в імперському законодавстві було зроблено у першій чверті ХVІІІ ст. У 1887 році всі норми про прикажчиків було зібрано у Торговельному статуті, де вони склали главу «Про найм прикажчиків». Із 46 узаконень, які лягли в основу цієї глави, 16 були ухвалені у ХVІІІ ст., 10 – у першій половині ХІХ ст. Ці застарілі норми залишалися чинними й на поч. ХХ ст.

Зокрема, ст. 37 містила норму про покарання за витівки малолітніх працівників різками при господарі чи рідних у домі (малолітніми вважалися особи до 17 років). В кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. такі покарання широко вже не

застосовувалися, проте в окремих випадках різкими або частіше ременем карали учнів у магазинах. Як загальна міра покарання, широко застосовувалися потиличники та «уходральство» – не лише за витівки, а й з будь-якого приводу.

Життя торговельних учнів було доволі важким. Відповідно до рішення Цивільного касаційного департаменту № 77/86 та 99/2 батьки могли віддати свою дитину в учні навіть без її згоди, і якщо після досягнення нею 17-річного віку термін договору не завершувався, то особа й надалі повинна була перебувати в учнівському статусі.

Як правило торговельні учні (частіше хлопчики) набиралися з сільської місцевості, з кінці XIX ст. віддавали й міських дітей, але їх відсоток був незначним. Учнівський термін становив, як правило, від 4 до 7 років. Заробітна плата на період учнівства не виплачувалася. Господар крамниці не зобов'язувався надавати роботу молодому прикажчику й платити йому зарплату після завершення учнівства. Деякі власники зловживали цим, використовуючи виключно безкоштовну працю учнів, набираючи щоразу нових. Молодим прикажчикам потім було важко знайти нову роботу, їм доводилося найматися за мізерну плату.

Відсоток використання праці неповнолітніх був доволі високим. Наприклад, на початку 1900-х років із 24859 магазинних прикажчиків м. Одеси 8547 (34,3%) становили діти від 9 до 17 років. Виснажлива праця в умовах різкої зміни температур, високої вологості, тривалого робочого дня без відпочинку призводили до інвалідності в ранньому віці. Так, у відповідь на пропозицію міністра фінансів обговорити питання нормування робочого дня прикажчиків, Єлисаветградський біржовий комітет писав, що внаслідок важкої прикажчики рідно можуть прослужити більше 20 років.

На другому всеросійському з'їзді прикажчиків один із доповідачів характеризував становище дітей. За його словами, всупереч вимогам закону, відповідно до яких хлопчики повинні навчатися торговельної справи, учні

фактично використовувалися як чорнороби. Часто їм доводилося вставати раніше, ніж дорослим (о 4:30-5:30 ранку), щоб наносити води, дров, прибрати кімнату господаря, допомогти на кухні, перемити посуд тощо. Обід у них був мізерний і далеко не завжди. Лягали спати доводилося пізніше за всіх, об 11-12 годині ночі. Таке життя тривало 4-7 років. Після закінчення навчання хлопчика могли найняти на роботу за 5-8 руб на місяць або звільнити взагалі.

Становище жінок-прикажниць також було складним. Вони працювали в таких самих жахливих умовах, проте платню отримували меншу, ніж чоловіки. Зокрема, в Одесі 22,47% прикажниць отримували 3-10 руб на місяць, 52,52% – 10-20 руб. При цьому від них вимагалось гарно одягатися, оскільки потрібно було працювати з клієнтами магазинів. Це штовхало працівниць на шлях проституції. Під час опитування, яке мало на меті з'ясувати становище прикажниць, вони писали: «квартиру – куток знімаємо лише для зберігання речей і для того, щоб переодягатися», «ночуємо, де прийдеться, у готелях із гостями», «платні не вистачає на життя, а господар вимагає ще, щоб шикарно одягатися – ось чому ми такі погані».

Громадськістю здійснювалися певні спроби покращити становище малолітніх працівників та жінок-працівниць. Зокрема, питання праці й освіти жінок обговорювалася на першому всеросійському жіночому з'їзді 1908 року.

Вирішити проблеми безпосередньо прикажчиків намагалися їхні професійні об'єднання. Спочатку це були товариства взаємодопомоги, які ставили на меті надавати позики своїм членам, допомагати в пошуках роботи, здійснювати просвітницьку діяльність (як, зокрема, об'єднання прикажчиків у Києві, Кам'янці-Подільському тощо). В роки революції 1905-1907 рр. такими організаціями стали професійні спілки, які ініціювали страйки, добивалися скорочення тривалості робочого дня, встановлення відпочинку у святкові дні тощо.

Під впливом революційного руху законодавець здійснював запізнілі спроби врегулювати порядок залучення неповнолітніх та жінок до праці, проте акти, які були прийняті з цією метою, стосувалися сфери фабрично-заводського й ремісничого виробництва, не торкаючись галузі торгівлі [1]. Першим документом, який мав нормувати працю прикажчиків, стали «Тимчасові правила» від 15 листопада 1906 року, проте вони не покращили становища торговельних службовців.

Отже, твердження власників торговельних закладів про те, що праця прикажчиків у магазинах не є складною, а тому не потребує спеціального врегулювання, не відповідали дійсності. Торговельні службовці потерпали від невнормованої тривалості робочого часу, відсутності відпочинку, шкідливих умов праці та низької оплати. Особливо страждали жінки й неповнолітні працівники, які часто працювали більше, а платню отримували меншу. Певні спроби покращення становища здійснювалися професійними об'єднаннями прикажчиків, громадськістю та офіційною владою. Однак відчутного ефекту вони не досягали.

Список використаних джерел:

1. Магась-Демидас Ю. І. Правове регулювання дитячої праці у Російській імперії. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри* : зб. матеріалів II-ї Всеукр. наук.-практ. конф. Вінниця, 2022. С. 52-57.